

УДК 821.161.2 Вовк

*Ольга Смольницька,
кандидат філософських наук,
старший науковий співробітник відділу української філології
Науково-дослідного інституту українознавства МОН України
(м. Київ, Україна)*

ІСТОРИЧНИЙ РОМАН ВІРИ ВОВК «КНИГА ЕСТЕРИ» У НЕОМІФОЛОГІЧНОМУ КОНТЕКСТІ: AD FONTES

Уперше здійснюється неоміфологічний аналіз твору В. Вовк «Книга Естери». Порівняно авторську концепцію змалювання персонажів з біблійним оригіналом та зв'язок стилю трагедії Есхіла «Перси» з романом. Досліджено образ Естери в образотворчому мистецтві. Біблія постає джерельною базою. Проаналізовані імпліцитні мотиви роману: зокрема, порівнюються образ Естери і вавилонської богині Іштар. Уперше досліджені вигадані образи роману відповідно до ймовірних біблійних прототипів. Акцентується на міфопоетиці твору.

Ключові слова: Віра Вовк, Есхіл, «Книга Естери», Іштар, Старий Завіт, Біблія, міф, неоміфологізм.

Впервые осуществляется неомифологический анализ произведения В. Вовк «Книга Эсфири». Сравнивается авторская концепция изображения персонажей с библейским оригиналом и связь стиля трагедии Эсхила «Персы» с романом. Исследован образ Эсфири в изобразительном искусстве. Библия является источником. Проанализированы имплицитные мотивы романа: в частности, сравниваются образ Эсфири и вавилонской богини Иштар. Впервые исследованы вымышленные образы романа в

соответствии с вероятными библейскими прототипами. Сделан акцент на мифопоэтике произведения.

Ключевые слова: Вера Вовк, Эсхил, «Книга Эсфири», Иштар, Ветхий Завет, Библия, миф, неомифологизм.

The article at first discusses neomythological analysis of the work by Wira Wowk «The Book of Esther». The concept of the author and the Bible in the aspect of images and communication style of Aeschylus tragedy «The Persians» to the novel are compared. The image of Esther in art is analyzed according to other Ukrainian works about Judea and the world chefd'oeuvres of painting. The Bible is a firsthand. Implicit motifs of the novel are analyzed: especially, the characters of Esther and Babylon goddess Ishtar and other archaic feminine goddesses are compared. For example, these characters are researched by the folk religiousness as one of the principles of W. Wowk (and there is a comparison of «stella Maria»=Isis). The one of the discussion questions, as the naming of Esther as «biblical Roxelana», is analyzed. The fictional characters of the work according to the probable prototypes of the Bible are analyzed at first. The mythopoetic of the novel is emphasized.

Key words: Wira Wowk, Aeschylus, «The Book of Esther», Ishtar, Old Testament, Bible, myth, neomythologism.

Біблеїстика в Україні як перспективний напрям має історичну тяглість і потужно розвивається в сучасних гуманітарних студіях (В. Антофійчук, А. Нямцу, А. Топачевський та ін.). Взаємозв'язок української літератури з Біблією дозволяє розглядати текст з точки зору міфологічних мотивів, топосів, архетипових паттернів тощо. Отже, на перший план виходить історико-культурний контекст. Відтак інтерес сучасного літературознавства становить різноманітна, хоча й малодосліджена творчість української письменниці в Бразилії – Віри Вовк (Віри Лідії Катерини Селянської, 1926 р., з 1945 р. – у Ріо-де-Жанейро).

Аналіз її творів здійснювався О. Астаф'євим, Ю. Григорчук, І. Калинцем, І. Жодані, Т. Карабовичем, Л. Залеською, С. Майданською, Б. Рубчаком, В. Шевчуком та ін., проте багато питань вимагають повнішого розв'язання. Постійний розвиток творчого методу письменниці (а також перекладачки, науковця, літературного критика, музиколога, композитора, художниці) сприяє виникненню нової тематики в українській літературі.

Сама творчість В. Вовк інтуїтивно схиляється до неоміфологізму і магічного реалізму. Неоміфологічний аспект її текстів полягає, зокрема, у поєднанні кількох культурно-ментальних шарів: українського (у тому числі гуцульського і бойківського як питомих авторці), бразильського (африканського та індіанського), а також біблійного, античного, західноєвропейського (наприклад, ідеї модернізму) тощо. Цей синтез, зокрема, наявний в історичному романі В. Вовк «Книга Естери» (написаному в 2012 р., виданому в 2013 р.).

Текст, за словами самої письменниці, створений за двома джерелами – старозавітною «Книгою Естери» та трагедією Есхіла «Перси». Первісним задумом було назвати книгу «Пісня Естер» (2011), але остаточний заголовок точно відображає назву відповідного розділу Святого Письма.

Мета статті – проаналізувати історичний роман В. Вовк «Книга Естери» з позицій неоміфологізму. Поставлена мета передбачає завдання:

- 1) порівняти біблійний першотвір з авторською концепцією;
- 2) здійснити дискурс вавилонського культу, відображений в імені головної героїні (Естер – Іштар) і дослідити функції богині, відбиті в творі;
- 3) проаналізувати зв'язок роману з трагедією Есхіла «Перси», звернувши увагу на авторський стиль.

Видатні жінки Старого Завіту відомі переважно двома головними функціями: пророчими (суддя Ізраїлева Дебора, Аендорська чарівниця) та бойовими, причому увага зосереджується на агресії (Юдита проти Олоферна, Іаїль (Яїл), яка вбила Сісару); це може бути й проституція, що в контексті війни сприймається як священна (Раав, або Рахава). Одна з найвідоміших жінок у Біблії – Естер, або Естера – поєднує в собі кілька функцій, які варто проаналізувати.

За Старим Завітом, Артаксеркс (Ахашвераш, у В. Вовк, за Есхіловою традицією, – Ксеркс; так само і у Святому Письмі в перекладі І. Хоменка) обирав дружин і, обурений гордістю Астінь (грецька транслітерація імені Вашті; В. Вовк дотримується оригінального варіанту), що відмовилася прийти до нього (Книга Естери 1: 9) звернув увагу на юдейку Естер (яка не сказала йому про своє походження – за порадою Мардохея). У романі описано інститут багатоженності та наложниць, узагалі притаманний Стародавньому Сходу, і за текстом Вашті вже є дружиною Ксеркса. Але закон не забороняв царю взяти ще одну жінку. Отже, Ксеркс бере іншу дружину замість Вашті. Сутність царя влучно схарактеризована вустами Мардохея: *«Цар ніколи її не любив. Він нікого не вмів любити. Мою дочку [Естеру – О. С.] він бажав мати, як дорогоцінну річ на показ, щоб викликувати подив і заздрість»* [2, с. 105] (тут і далі в цитуванні зберігається правопис Голоскевича, якого дотримується В. Вовк).

На початку В. Вовк дотримується тексту біблійного оригіналу: так, позначено навіть точну деталь Святого Письма, що цар передав красуні Вашті свій наказ через скопців (Книга Естери, 1: 12). Аналогічно у В. Вовк.

За Святим Письмом, Естер (Естера) спочатку мала ім'я Гадасса, що означає «мирт». Мардохей, виселений юдей (якого сучасною мовою можна назвати депортованим, і чия доля тому близька сучасним українцям, що зашифровано в романі В. Вовк) *«виховував Гадассу, себто Естеру, дочку дядька свого...»* (Книга Естери, 2: 7). Героїня змінила ім'я на Естер – дослівно «зоря» (ester) (за неканонічною версією, на прохання Мардохея). Це ім'я виводять від вавилонської богині Іштар, тобто з язичницького контексту (зокрема, у вітчизняному літературознавстві при аналізі «Книги

Естери» В. Вовк таку гіпотезу висунула Ю. Григорчук). Чи означає це ідолопоклонництво героїні? Адже за твором Естера – монотеїстка. Це помітно в її полеміці з Мардохеєм: героїня не бажає поступатися принципами, називає Ксеркса «*преогидним поганським ідолом, який уважає себе за бога*» [2, с. 83], і ставить риторичне питання: «*Чи це до впадоби нашому Богові?*» [2, с. 83].

Міфологічний дискурс дає можливість віднайти закодовані елементи культу в канві тексту роману. Так, аккадське божество Іштар (шумерська Інанна) було знане семітам з часів вавилонського полону, тому логічно, що вони могли запозичити його із сакральною функцією (згадується золотий телець як аналог єгипетських божеств). Варіації імен Іштар: Істар (перською), Ашторет (іврит), Астарта (давньогрецьк.), Ануніт, Нана, Інанна. Найбільше Іштар відома в європейській традиції як Астарта (звідси ім'я одного з бісів Астарот; «астар» дослівно – «бог, богиня»). В аккадській міфології вона ототожнюється з Венерою, причому не лише любовними і родючими функціями, але й астральними – як вранішня зірка (це буде проаналізовано нижче). Пропозиції наближати образи Іштар та Ісіді (Ізіді) також підкріплюються цим міфологічним підґрунтям. Це благодатні аргументи для дослідження народного християнства, релігійного синтезу тощо – не дарма Дж. Фрезер стверджував: «... прекрасним епітетом *stella maris* – «*Морська зірка*» (так зверталися до неї заскочені бурєю моряки) Діва Марія зобов'язана покровительці мореплавців Ісіді» [7, с. 426], і виводить цю функцію єгипетської богині (також знаної юдеям через полон) від греків. Отже, наочний синтез вірувань і навіть контамінація мотивів. Так, М.-Л. фон Франц зазначає, що перші християни рідко вносили нове в іконографічний тип і часто копіювали античні зображення богів, але вже на позначення янголів, Богородиці та ін. Зокрема, найперше зображення Діви Марії було копією статуї Ізіді та її сина Гора [6 с. 45]. Діва в стародавніх єгиптян справді асоціювалася з Ісідією [9, с. 139]. Спільним для Іштар, Ісіді, Діви Марії (у католицизмі) і, урешті-решт, для Естери в інтерпретації В. Вовк є епітет «зоря», «зірка». На цьому треба зупинитися докладніше.

Атрибут Іштар – восьмикутна зірка, фемінінний символ. У тексті роману Естеру неодноразово порівнюють із зіркою: Мардохей називає її «*моєю ясною зіронькою*» [2, с. 81], на весіллі Естера «*сяяла наче рання зірниця в почті прекрасних царських наложниць*» [2, с. 96], а Ксеркс побачив наречену вперше як «*червоно-золоту авреолу й сині зорі*» [2, с. 94] та називає її «*найясніша зоре на небі Персії, Мідії і всіх сто двадцяти сімох підкорених країв*» [2, с. 103]. Ці слова можна сприймати як східний орнаменталізм (конгеніально стилізований авторкою), але насправді підтекст складніший. Навіть імпліцитно Естера порівнюється із зорею та божеством: «*Її червоно-золоте волосся авреолею світилося над білим лицем і голубими очима*» [2, с. 93]. Якщо розвивати символіку зірки далі, то Естера стала провідною зорею (як *stella maris*) для свого народу. Отже, у

тексті підкреслюється подібність Естери до своєї покровительки Іштар, але, як часто буває, письменниця робить це імпліцитно, даючи читачеві змогу домислити самому завдяки ерудиції. Натомість перси сприймають у романі В. Вовк Естеру як божество тому, що вона стає дружиною Ксеркса, який сам вірив у своє божественне походження.

Цікаво, що Церквою Естер, яка благає царя, ототожнюється з Дівою Марією – Заступницею на Страшному Суді [8, с. 236].

Відтак, стає зрозумілою причина, чому героїня відмовилася від мирного імені («мирт») і стала Естер, обравши за покровительку Іштар, яка відповідала і за кохання (але повій і гетер – її жриці були священними проститутками в храмі), і за війну. Продавши себе Ксерксу, що цар сприйняв як вияв любові, Естер захистом свого народу і вимогою скарати Амана насправді виконувала функцію війни. У В. Вовк героїня в діалозі з Айлею (духовно високою мисткинею, яка грає на цитрі та ототожнюється з пророчицею) Естера підкреслює свою жертвність: «...я заплатила плоттю за Йонатанову волю» [2, с. 101].

Таким чином можна припустити, що спочатку Естера або була присвячена божеству Іштар, або їй прибрали ім'я на честь цієї богині з метою, щоб героїня набула її рис. Звернення до язичницького культу в скрутну хвилину, у принципі, можна пояснити, маючи інший аналог у Старому Завіті: не бачачи Мойсея на горі Синай, юдеї зробили в пустелі золотого тельця, наслідуючи знайому їм модель єгипетських богів (Вих. 32: 1-4) (оскільки монотеїстичного Бога їм не дано було бачити, а відтак, спрацював первісний матеріалізм).

Жертвність Естер викликає асоціацію з міфом про Іштар, яка, спускаючись у царство смерті, щоб врятувати свого коханого Таммуза, пройшла сім врат, де лишала свої прикраси, одяг та інші речі (останньою – корону). Позбувшись всього, вона врятувала нареченого та, повертаючись через ті ж сім брам, отримала свої речі (а відтак жіночність, зашифровану в міфах і сновиддях як матеріальні предмети) назад [1, с. 203–205]. Аналогічно Естер рятує нареченого Йонатана.

Естера – жіноче начало, високе і низьке, світле і темне (сексуальне) водночас. Вороги спочатку не сприймають Естери ні як божественну, ні як агресивну, бачачи в ній лише сексуальну функцію (тобто профанують божество), проте в кінці переконуються в її прихованих можливостях. Цікаво, що прозріння ворогів відбувається в зниженому, бурлескному дусі: гнів божества (Естери-Іштар) як реакція на осліплення Йонатана постає змальованим відповідно до української сатири або навіть сміху крізь сльози: «Коли вона прийшла до себе, зірвалася на ноги й почала божевільно верещати, жбурляючи на Ксеркса і його достойників усім, що в троновій залі попало їй під руки: коштовними вазами, золотими статуетками, довгими срібними свічниками» [2, с. 103]. Наслідком стають божевілья і смерть героїні (чого в Біблії немає). Оточення Естери виступає дзеркалом, яке, однак, ірреально відбиває її функції, оскільки майже ніхто (окрім

Айлі та Йонатана) не вгадує можливостей психічної енергії героїні (якщо користуватись юнганською термінологією). Таким чином, перси розбудили язичницьке божество – несвідому силу, яку Естера відчуває в собі, проте свідомо акумулює з метою власного зміцнення в монотеїзмі та любові до Батьківщини.

Ще цікава деталь – зовнішність Естери. У Біблії це не описано, просто сказано: «Дівчина ж була гарна станом і гожа з лиця» (Книга Естери, 2: 7) та могла викликати будь-чию прихильність. Саме тому вона сподобалася Ксерксу. Але в романі підкреслюється незвична зовнішність Естери: червоно-золоте волосся (жодного разу не назване рудим чи мідяним), сині очі та біла шкіра. Такий тип траплявся в Сароні, про що писала Леся Українка в драматичній поемі «Йоганна, жінка Хусова» (де головна героїня має волосся рідкісного мідного кольору – тобто особливого відтінку рудого). Аналогічно митці та дослідники, які спираються на неканонічні джерела, описують Суламіту і Марію Магдалину. Або на картинах Ангеррана Шаронтонна (Картонна) «Мадонна з Немовлям в оточенні святих і донаторів» (1445–50-ті рр.), «Коронування Марії» (1454) та ін. Богородиця постає виразно рудоволосою. Отже, це справді особливий тип семітів – рудий або світлий (до якого, вочевидь, належав і русявий цар Давид (I Книга Самуїла, 16: 12)).

В образотворчому та кінематографічному мистецтві Естера часто постає брюнеткою, проте є твори, де вона зображена іншою. У Рембрандта, Яна Вікторса («Бенкет Естер і Ахашвераша», 1640) героїня золотоволоса, у Теодора Шассеріо («Одягання Естер», 1841) вона білява. На картині А. Рябушкіна «Естер перед Артаксерксом» (1887) у героїні темно-мідне волосся.

Інші персонажі роману не менш цікаві для аналізу. Наприклад, негативний герой Аман у В. Вовк описаний з перегуком до сучасності. У Біблії його біографія викладена дещо інакше: він амалікітянин.

У тексті твору В. Вовк сказано, що Амана повішено (як і в Святому Письмі – Книга Естери, 7: 9–10), проте не розповідається, що так само вбили десятох синів персонажа впродовж повстання юдеїв (Книга Естери, 9: 6–11).

Аманове походження важливе для розуміння того, що цей герой чужий для юдеїв. Амалікітяни – семітське плем'я, проти якого Мойсей проповідував війну. Вони першими напали на Ізраїль, коли той вийшов з Єгипту, і далі відбувалися битви, у ході яких амалікітян винищили.

Отже, за обома версіями – канонічною і художньою – Аман чужий своєму середовищу. У В. Вовк це показано більше різко: за власними словами, «найхитріший з найхитріших» [2, с. 87], людина без коріння та самоідентифікації, він пристосовується до сильнішої влади та прагне зайняти Ксерксовий трон, тобто стати своїм у перському царстві. Відповідно показано його ставлення до жінок: В. Вовк зображає Амана на початку кар'єри як сутенера, власника сексуального бізнесу (що знову нагадує сучасні реалії): «Потім я сам начав займатися купецьким ділом. У мене

працювали гарні дівчата зі збіднілих сіл, які наймалися на будь яку працю. Я їх заманював гарними одягами, парфумами й блискітками, яких вони ніколи не бачили. Вони зовсім довіряли моїй батьківській опіці, і надіялися повернутися колись до своїх родин та допомогти їм улаштуватися.

Однак у мене були інші задуми: я обіцявав їм велике майбутнє в заморських країнах, де могли б співом і танцем багато більше заробити. Вони радо приймали таку думку, бо то означало щомога швидше повернутися до своїх батьків і наречених, які з тугою їх дожидали.

Їм і не снилося, що їх чекало за морем! Ставали невільницями різних лиходіїв, що використовували їхню красу й молодість, щоб розбагатіти на рахунок тих нещасних! Вони божеволіли з розпуки, часом вішалися, або кидалися в криниці, щоб покінчити з таким ганебним існуванням.

Усі ті справи мене не обходили. Раз я відправив дівчат на чужий корабель, вони переставали існувати в моїй пам'яті» [2, с. 76–77]. Злиденне походження Амана («Я був свинопасом у багатого купця, який за найменшу провину шмагав мене батогом» [2, с. 75]) викликають асоціації із «Саломеєю» Оскара Вайлда, де Іродіада каже, що дід Ірода поганяв верблюдів і був злодієм, причому запевняє, що це правда. У Біблії ж Аман – «син Геммедати, агагій» (Книга Естери 3: 1), тобто нащадок царя амалікітян Агага, залишеного живим царем Саулом. Натомість у В. Вовк Аман демонструє комплекс колишнього раба.

Таким чином, завдяки історичним прикладам і стилізуванню орнаменталізму В. Вовк наочно, без жодного дидактизму чи агітації, змальовує негативні риси Сходу: підступність, улесливість, маскування за пишнотою інтриг, подвійний стандарт (притаманний імперській свідомості, що яскраво проявилось в «милості» Ксеркса: цар дарує життя Йонатану на прохання Естери, але осліплює пророка [2, с. 103]). Це показано на прикладах Ксеркса і Амана.

Відмінно від Біблії розроблений образ Мардохея. У В. Вовк дядько і названий батько героїні свідомо продає Естеру, наївно вважаючи, що вона врятує свій народ: «...спокійно вислухай слів свого опікуна, що вдень і вночі тільки й думає, як зробити тебе щасливою, і як нашим людям запевнити гідне існування, щоб не ниділи на передмістях голодні й обідрані серед нужденних халуп, не були попихачами, погоничами дромадерів, замітачами, носіями всяких тягарів, сторожами й свинопасами, а їхні жінки й дочки не мусіли працювати няньками вельможних нащадків, ключницями, куховарками, праями, поштурхайлами, тільки, щоб усі займали високі становища при царській палаті, щоб стали цареві міністрами, дорадниками, управителями, економами, – одним словом, щоб наші люди перетворилися в цвіт імперії!» [2, с. 82]. Йонатан так характеризує Мардохея в діалозі з Айлею: «Мардохей марить бачити євреїв біля царського престолу ситими й одягненими в синьо-білі шати [«Мардохей вийшов від царя у царській блакитній та білій одежі...» (Книга Естери, 8: 15) – О. С.], на високих посадах. Не знаю, чи йому болить так дуже наша дідизна... Він, може,

стане вірним слугою царя, щоб бути тільки плотським захисником наших людей» [2, с. 71] – і ці слова пророка справдилися. У творі постає питання ментальності: юдеям на службі в персів доводиться наслідувати негативні риси для самовиживання. Це притаманно підкореним, колонізованим народам (і через цей шлях проходили українці). У цитованих словах Йонатана зашифроване питання про культуру: не зберігаючи духовної спадщини і несвідомо сприймаючи себе як варварів, народ утрачає власну ідентифікацію. Далі показано болуче розчарування Мардохея, коли він дізнається про божевілья Естери: *«Про цю страшну подію я довідався від скопця, який раніше заходив до мене й удавав великого приятеля, а тепер з'явився об'явити мені, що дальша моя услуга цареві вже не потрібна.*

А як я міг би й далі жити серед тієї когорти без душі й серця?

Ай-вай! Ай-вай! Я довіряв цареві, був вірним посередником між ним і моїми юдеями, я віддав на поталу свою найдорожчу вихованку, радість моєї старости!» [2, с. 104]. Натомість у Біблії Мардохей залишається в царській милості (Книга Естери, 12).

Але більше чітко націєтворчу місію Естери розуміє Айля, хоча не сприймає спочатку її як рятівницю народу. Саме Айля підкреслює те, що нова цариця мусить опікуватися власним, а не перським, народом: *«Однак ти стала перською, не юдейською царицею, і твій опікун носить уже шати перського дворянина... На слово тиранів не можна покладатися...»* [2, с. 100–101]. (Докладніше образ Айлі проаналізований нижче). Естера відповідає: *«Ти спориш, бо не тобі пощастило стати героїнею, і рятувати долю наших людей»* [2, с. 101], але з подальшого тексту стає зрозуміло, що образи обох героїнь складніші, ніж здається з діалогу.

Порівнювати Естеру з Роксоланою (за С. Майданською [4, с. 116]) через те, що ця героїня врятувала свій народ, будучи в шлюбі з ворогом, на наш погляд, не зовсім коректно. Історична Роксолана, як відомо, не була рятівницею України (аналогічно – в однойменному романі П. Загребельного вона усвідомлює в Туреччині своє походження лише в пограничних ситуаціях, і сам автор у післямові заперечував змальований попередниками патріотизм героїні, спираючись на наукові джерела; у О. Назарука так само лінія порятунку власного народу не є наскрізною). Навіть якщо відкинути популярну версію про буцімто польське (чи наполовину польське) походження Роксолани, то історичний фактаж стверджує про її раннє венецьке виховання, а відтак – нахил до інтриг і жорстокості (згідно з Мак'явеллі), прагнення власного (а не національного) самозбереження, виживання. Таким чином, українська основа в цієї діячки була притлумлена ще на початку формування її індивідуальності (що аж ніяк не применшує інтересу до самої Роксолани), а Туреччина виступала агресором проти українських земель і за панування Роксолани. Отже, якщо сприймати Роксолану як реальну історичну постать, а не як міф (де свої канони), то зрозуміла дискусійність такої аналогії. Тому доречніше порівняти Естеру з пророком Даниїлом.

У романі В. Вовк також цікаві вигадані персонажі – Йонатан (наречений Естери) і безнадійно закохана в нього Айля, яка супроводжувала пророка до його останньої хвилини, – введені для ілюстрації різнобічної натури Естери. Скажімо, у Біблії не сказано, чи була Естера заручена до шлюбу з Ксерксом. Йонатана авторка вводить для підкреслення творчого начала і місії; також він уособлює жертвність Естери. Героїня свідомо жертвує коханням і майбутнім щасливим шлюбом для порятунку всього свого народу.

Стосунки Айлі та Йонатана нагадують духовною сутністю ставлення Дон Жуана до Долорес у «Камінному господарі» Лесі Українки (почуття, яке «не має назви»), хоча В. Вовк, звичайно, самостійна в цій розробці. Авторка підкреслює духовну спорідненість героїв (Йонатан називає Айлю сестрою), що не означає земного шлюбу. Це помітно в діалозі Естери (уже цареві дружини) і Айлі стосовно того, хто з них насправді є спасителькою пророка. Ідейно ця розмова нагадує останню частину поеми Лесі Українки «Ізоolda Білорука» (точніше, монолог головної героїні, адресований Ізоoldі Злотокосій): *«Айле, бачу, що ти й далі ревнива за нього. Твої ревності тепер зайві. Йонатан вільний, може тебе взяти собі за дружину. Але одне він знатиме: ні одна жінка не любила його так глибоко, як я, і не принесла для нього такої великої жертви.*

- *Це так, Естери. Я не могла б просити ворога, щоб пощадив його.*
- *Дозволила б, щоб його стратили?*
- *Я разом із ним умерла б.*
- *А, може, тільки на цитрі грала б, співаючи лементи Єремії?*
- *Тепер ти ревнуєш і насміхаєшся, хоч знаєш, що для Йонатана я – усього сестра.*

– *Так, він тільки мене вічно кохатиме»* [2, с. 101].

Творча індивідуальність, Айля, яка грає на цитрі та пробуджує в Йонатана усвідомлення його місії, виступає казковою помічницею, що сприймається як функція. Тут показано трагедію мисткині, чий естетичним началом захоплюються, але не сприймають її земного статусу. Естера ж, навпаки, із земних постатей зведена в стан божества, але так само не сприйнята оточенням адекватно.

Цікаво, що паралелі з Україною в творі постають то приховано, то виразно – наприклад, враження цариці Естери: *«Айля з'явилася одягнена у вишиванку із Сіону, підкреслюючи нею своє національне походження, чим мене подразнила, бо ж я не менша патріотка від неї»* [2, с. 100]. Або враження Ксеркса від весільної учти: *«Учта, на яку запросила цариця тільки нас двох, не враховуючи обслуги, відбулася в одній із приватних альтан мого саду. Виявилось, що в моєї царської подруги незвичайний кулінарний смак. Вона гостила нас різними витонченими стравами з дивовижними назвами, що їх привезено, мабуть, подорожніми з однієї північної країни, аж десь із чорноморського заплілля.*

То був смачний «борець» із часниковими пампушками, «вареники», надівані сиром, «голубці», завивані в листки капусти із грибною поливою, і

знамениті солодкі своєрідні коржі, такі як «маківник», «перекладанець», і інші, приписи яких дістали вже наші придвірні кухарі» [2, с. 97].

Досить загадковим постає образ Йонатана. Було б помилкою ототожнювати його з пророком Іоанном – і не лише через неподібність імен (якщо дотримуватися транскрипції, то його звали б, звичайно, Йоханаан або Йоканаан – як у «Саломеї» Оскара Вайлда), а й через хронологічний незбіг: адже дія роману відбувається до народження і самого пророка Іоанна, і Христа. Ім'я Йонатан у Старому Завіті носить двадцять один різний герой. Якщо не згадувати найвідомішого носія цього імені – Саулова сина, найкращого друга Давида, – то у вічі впадає, що цим іменем (дослівно «дар Божий», аналог – грецьке Теодор) названі переважно левіти (і жерці), священники та первосвященники, а також хоробрі воїни. Отже, Йонатан – образ юдея-патріота, який стає пророком. Його позиція не лише дидактична (навчати Закону Божого), але й войовнича – боротися. У тексті пророк наголошує на зв'язку народу з Усевишнім [2, с. 106] і передірає поразку Ксеркса.

Авторка витримує стиль розповіді в старозавітному дусі – зокрема, з тонким психологізмом змальовує поведінкові особливості героїв. У вічі впадає темперамент, описаний згідно з біблійними традиціями і притаманний пророкам. Це показово в розділі «Яйце», побудованому на політичних альясах. Йонатан жбурляє у вивішеного Ксерксом Амана (якого цар зробив намісником Персії) яйцем, що негативний герой сприймає як камінь [2, с. 86], а потім упізнає повстанця: «...прямо стояв один і сміявся в моє ображене обличчя! Йонатан! Той викидець! Той провокатор! Той ватажок серед голодранців-юдеїв!» [2, с. 87].

Після осліплення Йонатан дістає від Бога дар пророцтва [2, с. 107] (мотив, притаманний багатьом архаїчним культурам, у тому числі українській, а також античній, кельтській тощо). Айля (в останньому розділі не названа прямо, але зрозуміло, що це вона), свідок здійснення видіння Йонатана (перемоги еллінів над персами) у старості каже про свого названого брата: «Він помер на моїх руках. Останнє його слово, промовлене уривчастим шепотом, було «Естера»...» [2, с. 108]. Свою ж місію «стара жінка», мисткиня (і пророчиця) характеризує так: «Мені залишилася моя самотність і моя вірна цитра. Це вона, не я, розказуватиме молодим поколінням про нашу бувальщину, її страждання, важкі провини, геройські дії й щире каяття. Усі слухатимуть її тихого голосу, що з Божою ласкою розкотиться громом по нашій, уже вільній, землі» [2, с. 108–109].

Отже, біблійні витоки твору пов'язані з міфологічною основою. Але яким чином перегукується роман з іншим джерелом – трагедією Есхіла «Перси»? Слід одразу зазначити, що В. Вовк в еміграції самотужки вивчила давньогрецьку мову (яку чула в дитинстві від батька, лікаря Остапа Селянського) і тому читала античних класиків в оригіналі, завдяки чому традиційні образи та мотиви розробляються авторкою оригінально. Відтак, ця база їй дуже близька, а отже, глибоко проаналізована не лише в плані змісту, але й у плані ритміки, евфонії.

Зокрема, у давньогрецького генія високий стиль з вишуканою лексикою переходить у реалістичний, де відбито емоційні переживання героїв. Так, від урочистого опису вирушення Ксерксових військ із Суз на Елладу раптом відбувається перехід до трагічної теми: *«Ось тому-то з дня на день / Темний смуток душу їсть – / Може, й виляг цвіт твій, Персіє? / І безлюдні Сузи тут / Заголосять, поникнуть у журбі»* (строфа V) [3, с. 26] (тут і далі переклад А. Содомори). Далі цей трагізм розвивається, причому досягає кульмінації в антистрофі VI: *«А тим часом од сліз / Намокають подушки: / Перські жони – в журбі»* [3, с. 26]. Тут помітно побутову деталь, що підкреслює емоційну правдивість і трагічний кінець персів.

В. Вовк описує поразку персів за трагедією Есхіла (а не Книгою Естери, де цього епізоду немає). Тематика обох творів спільна не лише тому, що дія відбувається в Сузах, і описано приблизно той самий історичний період, і в обох текстах фігурує Ксеркс. Тут важливі текстологічні збіги – але без наслідування з боку В. Вовк.

У тексті роману пророцтво Йонатана (перська поразка від Темістокля) витримано в східному орнаментальному дусі (цілком згідно зі стилістикою Старого Завіту): *«Ось уже затока повна перських трупів, що набрякли у своїх важких, коштовних шатах, плавають у кривавих хвилях! Греки запалюють перські судна, бо вони не спроможні ворушитись, і переслідують перських утікачів! Перемога! Перемога!*

Я бачу, як сам Ксеркс зривається зі свого слонокісного престолу й, як боягуз, утікає від свого геройського побідника!

І так кінчається його захланність, його велетенська імперія, і незрівнянний престиж найвищого серед народів! Він повернеться до Сузи в жалюгідних жебрачих лахах, а його царство розчахне, мов піщаний терем...» [2, с. 108]. Видіння витримане за Есхіловим сюжетом (наприклад, у трагіка докладно описано бій греків під проводом Фемістокла – це розповідає вісник). Слова про жалюгідний вигляд колишнього переможного царя знову ж таки нагадують текст трагедії, де неодноразово наголошується на східному звичаї роздирати одяг у горі: уперше вісник поразки персів (епізодій перший) каже, що Ксеркс, *«...розірвавши одяг, різко зойкнувши...»* [3, с. 36], наказав відступати; більш докладний і близький до тексту роману монолог викликаної Тіні Дарія, звернений до його дружини, Ксерксової матері Атосси (стасим другий): *«...щонайкраще винеси / Вбрання для свого сина: у розпуці він / Порвав на собі одяг – лахмани одні / Тепер висять на ньому різноколірні»* [3, с. 47]. І далі слова Атосси: *«Та найбільше нині те гнітить, / Що син мій – чи не сором? – повертається / В лахміттях жалюгідних, мов жебрак який»* [3, с. 47]. Порівняння царства з піщаним теремом відсилає до Нового Завіту – Христової притчі про будівництво дому на скелі та на піску (Мт. 7: 26–27). Таким чином, Йонатан навіть передірає Месію.

Діалог Атосси і хору влучно показує характер еллінів (а у романі В. Вовк Йонатан підкреслює, що цей народ перемаже персів). Так, царева

мати запитує про Афіни, і далі показовий діалог, який в устах хору нагадує пророцтва:

АТОССА

А чому мій син надумав містом цим заволодіть?

ХОР

Вся Еллада владареві покорилася б тоді.

АТОССА

Чи такі в Афін загони незчисленні, як у нас?

ХОР

Військо їх самим мідійцям бід чимало завдало.

АТОССА

Чим іще Афіни славні? Чи не розкішишю в домах?

ХОР

Є в них жила сріблоносна – гордість їхньої землі.

<...>

АТОССА

Ну, а хто в них воєвода, хто над військом володар?

ХОР

Не стоїть ніхто над ними, та й не вміють слугувать.

АТОССА

Як же сил ворожих натиск годні стримати вони?

ХОР

Так, що грізне, многолюдне військо Дарія змели [3, с. 29–30].

Цікаво, що і в трагедії Есхіла, і у романі В. Вовк акцентується на так званому «братерстві» завойовників і завойованих. В Есхіла це ілюзорне «братерство» (а точніше, «сестринство») Персії і Еллади, що помітно з віщого сну Атосси: «Приснилися дві жінки в гарнім одязі: / Одна – у перськїм, друга – у дорійськїму. / Обидві ставні, красні; серед нинішних / Таких ніде не знайдеш, хоч би світ сходяв. / Обидві – рідні сестри. Та судилось їм / Окремо вікувати: з них одна живе / В Елладі, друга – у країні варварськїй» [3, с. 28] (епісодій перший). Механізм ідеології помітний у подальших словах, що Ксеркс усмиряє незгоду сестер (так названо війну). За канонам, трагедія Есхіла нагнітає фатальну розв'язку. Ця ж атмосфера наявна в романі В. Вовк, де стає зрозумілою поразка перського царства через його імперськість і статичність.

В Есхіла Ксеркс оплакується і засуджується хором та Атосоєю, тоді як Тінь Дарія (царєвого батька) прямо засуджує сина. Наприклад, дух передрікає, що загиблі війська чекатимуть найжорстокіші муки на тому світі через блюзнірську поведінку і наругу над еллінами: «І за нахабство, й за безбожні помисли / Всіх тих, які, в Елладу впавши, зважились / Палити храми, красти божі статуї, / Там вівтарі розбито, а зображення / Безсмертних із підніжжя» [3, с. 46]. До того хор змальовує поразку і переходить до засудження самого Ксеркса: «Весь край, вся Азія, в сльозах / Ридає-стогне – пустеля скрізь: / Бо Ксеркс повів її синів, / Бо Ксеркс їм

віку вкоротив, / Бо Ксеркс шалений до загибелі / Наші судна скерував. / **Ну чому ж без бід, було, / Правив Дарій, лучник-вождь, / Милий людям – Суз владар?»** (стасим перший, строфа I) [3, с. 38] (виділення моє. – О. С.).

І у трагедії Есхіла, і у романі В. Вовк Ксерксу передрікають поразку (як у Книзі пророка Даниїла – царю Валтасару (Дан., 5: 28)).

Отже, притаманні роману В. Вовк інтертекстуальність, міфічні топоси (Сузи, Юдея, аналогія з Україною), образи як міфологеми, динаміка їхньої розробки, складні паттерни – усе це доповнює сучасну біблеїстику та інші гуманітарні сфери.

Жанрово-стильові особливості твору заслуговують на розгляд цього тексту в річищі неоміфологізму, з перспективою подальшого аналізу в зіставленні з біблійним контекстом і народною релігійністю.

Література

1. Бирлайн Дж. Параллельная мифология / Джон Френсис Бирлайн. – М. : Крон-Пресс, 1997. – 336 с.
2. Вовк В. Книга Естери / Віра Вовк // Вовк В. Диптих. – Ріо-де-Жанейро – Л. : БаК, 2013. – С. 71, 75–77, 81, 86–87, 93–94, 96–97, 100–101, 103–109.
3. Есхіл. Перси / Есхіл // Есхіл. Трагедії ; [пер. з давньогр. А. Содомори та Бориса Тена. Передм. А. Содомори]. – К. : Дніпро, 1990. – С. 26, 28–30, 36, 38, 46–47.
4. Майданська С. Преображення / Софія Майданська // Вовк В. Диптих. – Ріо-де-Жанейро – Л. : БаК, 2013. – С. 116.
5. Святе Письмо Старого та Нового Завіту. Повний переклад, здійснений за оригінальними єврейськими, арамейськими та грецькими текстами. – Ukrainian Bible 63 DC. United Bible Societies 1990 – 55 М.
6. Франц М.-Л. фон. Кошка. Сказка об освобождении феминности / Мария-Луиза фон Франц ; [пер. с англ. В. Мершавки]. – М. : Независимая фирма «Класс», 2007. – 144 с.
7. Фрэзер Дж. Дж. Золотая ветвь : Исследование магии и религии / Джеймс Джордж Фрэзер ; [пер. с англ.]. – М. : Политиздат, 1980. – 831 с.
8. Холл Дж. Словарь сюжетов и символов в искусстве / Джеймс Холл // James Hall. Dictionary of subjects and symbols in art. – М. : КРОН-ПРЕСС, 1999. – 656 с.
9. Энциклопедия. Символы, знаки, эмблемы / [авт.-сост. В. Андреева и др.]. – М. : ООО «Издательство Астрель» : ООО «Издательство АСТ», 2004. – 556 с.

References

1. Birlain Dzh. F. Parallelnaia mifolohiia / Dzhon Frensys Birlain. – М. : Kron-Press, 1997. – 336 s.
2. Vovk V. Knyha Estery / Vira Vovk // Vovk V. Dyptykh. – Rio-de-Zhaneiro – L. : BaK, 2013. – S. 71, 75–77, 81, 86–87, 93–94, 96–97, 100–101, 103–109.

3. Eskhil. Persy / Eskhil // Eskhil. Trahedii ; [per. z davnohr. A. Sodomory ta Borysa Tena. Peredm. A. Sodomory]. – K. : Dnipro, 1990. – S. 26, 28–30, 36, 38, 46–47.
4. Maidanska S. Preobrazhennia / Sofiia Maidanska // Vovk V. Dyptykh. – Rio-de-Zhaneiro – Lviv : BaK, 2013. – S. 116.
5. Sviate Pysmo Staroho ta Novoho Zavitu. Povnyi pereklad, zdiisnenyi za oryghinalnymy yevreiskymy, aramiiskymy ta hretskymy tekstamy. – Ukrainian Bible 63 DC. United Bible Societies 1990 – 55 M.
6. Frants M.-L. fon. Koshka. Skazka ob osvobozhdenii femininnosti / Mariia-Luiza fon Frants ; [per. s anhl. V. Mershavky]. – M. : Nezavisimaia firma «Klass», 2007. – 144 s.
7. Frezer Dzh. Dzh. Zolotaia vetv : Issledovanie mahii i relihii / Dzheims Dzhordzh Frezer. ; [per. s anhl.]. – M. : Politizdat, 1. – 831 s.
8. Kholl Dzh. Slovar siuzhetov i simvolov v iskusstve / Dzheims Kholl / James Hall. Dictionary of subjects and symbols in art. – M. : KRON-PRESS, 1999. – 656 s.
9. Entsyklopediia. Simvoly, znaki, emblemy / [avt.-sost. V. Andreeva y dr.]. – M. : OOO «Izdatelstvo Astrel» : OOO «Izdatelstvo AST», 2004. – 556 s.

*Статтю рекомендовано до друку
кандидатом філологічних наук,
завідувачем відділу української філології
Науково-дослідного інституту українознавства МОН України
Ціпком Анатолієм Валентиновичем*

Стаття надійшла до редакції 8 жовтня 2015 року